

Професор М. М. Лапінський і студентство

Люблю та поважаю молодість, бо пам'ятаю свою.
М. І. Пирогов

26 жовтня 1881 р. на базі медичного факультету Імператорського університету імені Святого Володимира у Києві виникло Клінічне товариство студентів-медиків — перше на теренах Російської імперії об'єднання молодих науковців у галузі медицини. Деякі дослідники історії товариства вважають 1889—1890 рр. найбільш значущим періодом у становленні цієї молодіжної наукової організації [1]. У цей рік головою Клінічного товариства студентів-медиків був обраний студент Михайло Лапінський, який на цій посаді продемонстрував неабиякі організаторські здібності. На прийомі у ректора університету М. Лапінський домогся надання товариству права користуватися власним штемпелем, що означало повне визнання студентської організації і розширювало можливості її легальної наукової діяльності. За час головування М. Лапінського

було впорядковано і поліпшено матеріальну базу студентської лабораторії при факультетській терапевтичній клініці. Фонди бібліотеки товариства поповнилися на 404 видання, що в 4 рази перевищувало бібліографічні надбання протягом попередніх восьми років його існування. Активна позиція очільника сприяла зростанню авторитету і матеріального забезпечення товариства, а також заохочуванню студентської громади до наукової роботи. У цей період кількість гуртківців збільшилася на 25% і досягла 80 осіб.

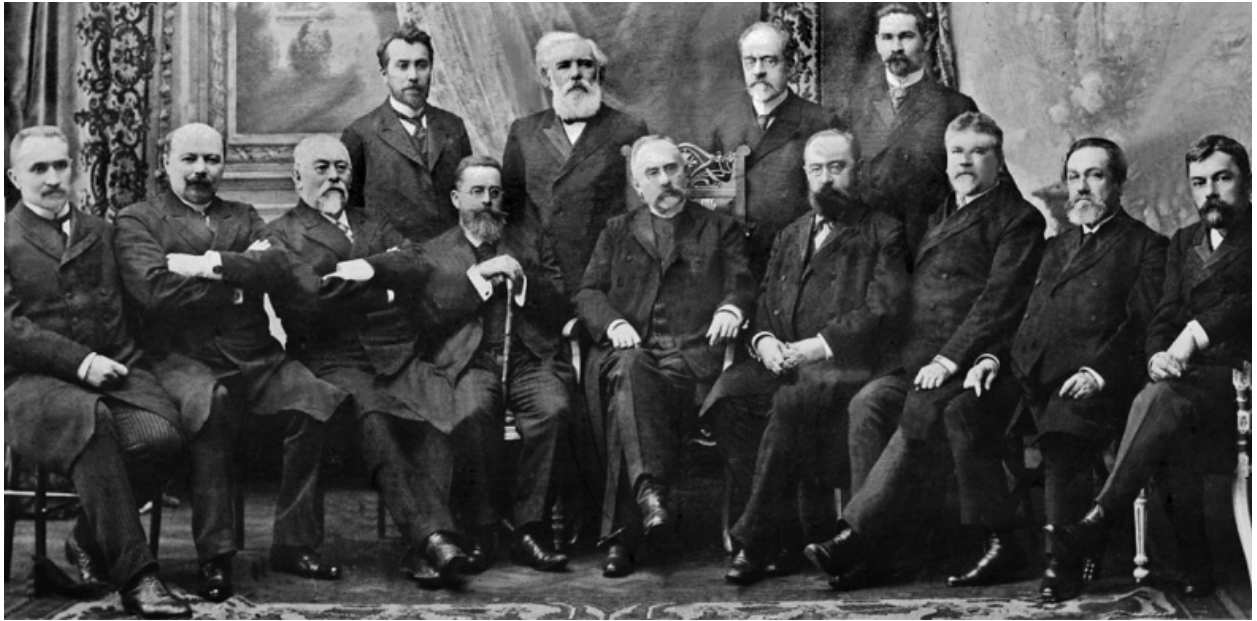
Активну життєву і наукову позицію М. Лапінський займав впродовж усього подальшого життя вже як викладач, власним прикладом і підтримкою

допомагаючи молодим науковцям у прагненні до оволодіння професійними знаннями. У січні 1912 р. як перший завідувач кафедри нервових хвороб медичного факультету університету Св. Володимира М. Лапінський був запрошений разом з професорами М. О. Оболонським, Ф. Г. Яновським і А. А. Тржецьським виступити на урочистостях з нагоди 30-річного ювілею студентського товариства [1]. Постійною підтримкою, благодійними пожертвами та наставницькими порадами професор М. М. Лапінський завоював особливу симпатію серед представників молодіжної науки і разом з професорами Ф. Ф. Мерингом та В. В. Чирковим був обраний почесним членом студентського товариства медичного факультету [2].

Проєвропейська орієнтованість та систематичне самовдосконалення стали запорукою кар'єрного злету і тривалої професійної реалізації випускника Київського університету 1891 р. (диплом з відзнакою), стипендіата кафедри систематичного і клінічного вчення про нервові та душевні хвороби (під керівництвом професора І. О. Сікорського), а згодом приват-доцента і професора М. М. Лапінського. Можливо, саме ці життєві пріоритети не лише забезпечили його успіх як лікаря, викладача та науковця, а і дали йому змогу вижити в умовах революцій, еміграції та двох світових воєн. Однак велич особистості професора М. М. Лапінського та його авторитет

Історія Клінічного товариства студентів-медиків університету Св. Володимира, 1913 р.

Професори медичного факультету Імператорського університету Св. Володимира (перший ліворуч сидить професор М. М. Лапінський)

серед колег і студентів, на нашу думку, не обмежуються його суто науковими надбаннями.

Дворянин за походженням Михайло Микитович народився у 1862 р. у поміщицькій родині колезького асесора та обер-офіцера Лапінського у с. Смолигівка Чернігівської губернії [3]. За декілька років по тому батько помер, а мати Марія Михайлівна (у дівочтві Сокоцька) прагнула самотужки дати ґрунтовну освіту єдиному сину. З дитинства хлопчика навчали грі на скрипці та флейті, співу, іноземним мовам.

М. М. Лапінський на початку професійної кар'єри

Любов до музики і театру, особливо до творів Р. Вагнера, Михайло пронесе через усе буремне життя та зуміє прищепити нащадкам та багатьом учням. Важливим пріоритетом у вихованні молоді майбутній професор вважатиме гармонійний розвиток особистості з обов'язковим вивченням іноземних мов і естетичним розвитком, а не лише освіту за фахом.

З Історичної записки, що вийшла друком 1908 р. до сторіччя Чернігівської чоловічої гімназії, відомо, що М. Лапінський був її вихованцем у 1873—1881 рр. і закінчив навчання зі срібною медаллю [4]. Знання німецької, французької, грецької мов та латини, які вивчали у гімназії, дало змогу майбутньому досліднику читати іншомовні наукові праці, пройти стажування у кращих клініках Франції, Німеччини, Австрії, вільно спілкуватись і листуватись з іноземними колегами, регулярно відвідувати міжнародні фахові зібрання та друкуватись закордоном.

За чотири роки до М. Лапінського Чернігівську гімназію закінчив також зі срібною медаллю майбутній професор університету Св. Володимира Микола Волкович. Згодом Михайло Микитович друкуватиметься у журналі

«Хірургія» і братиме участь у засіданнях Київського товариства хірургів, заснованого М. М. Волковичем у 1908 р. Можливо, саме тоді формувались такі пріоритети наукової та наставницької діяльності професора Лапінського, як виховання у молодих науковців широкого клінічного мислення, колегіальної етики і міждисциплінарного підходу до вирішення складних клінічних завдань.

Професійна взаємодія з терапевтами і хірургами дала змогу докторанту М. Лапінському успішно виконати дисертаційну роботу «О заболеваниях сосудов при страданиях периферических нервных стволов» (1897), про що свідчить висловлена колегам письмова подяка [3]. Співпраця неврологів та хірургів сприяла розвитку нейрохірургічного напрямку київської медичної школи, а також підтримувалася професором у роки діяльності в еміграції. Будучи завідувачем кафедри Загребського університету, М. М. Лапінський брав участь в організації Югославського отонейроофтальмологічного товариства, перше засідання якого 19 січня 1927 р. було присвячене експериментальним роботам з проблеми лікування пухлин гіпофіза [5].

Безсумнівно, у київський період приват-доцент (1898), а згодом професор (екстраординарний — з 1904 р., ординарний — з 1908 р.) М. М. Лапінський був взірцем успішно реалізованої людини як у професійному, так і в особистому плані. У Михайла Микитовича та його дружини Марії Олександрівни народилися донька Анна (1900) і син Микита (1901), на якого батько покладав найбільші надії. У 1904 р. київський професор виграв конкурс на заміщення посади завідувача кафедри у таких видатних російських психіатрів і неврологів, як Баженов, Розенбах, Осипов, Жуковський тощо [6].

М. М. Лапінський також завідував неврологічним відділенням на 60 ліжок, яке займало цегляний і дерев'яний бараки міської лікарні цесаревича Олександра (Олександрівська лікарня). На клінічній базі кафедри був також дерев'яний барак для проведення навчального процесу та лабораторних досліджень (патогістологічних і аналізу спинно-мозкової рідини). За спогадами Б. М. Маньківського, лекції для студентів професор Лапінський читав двічі на тиждень у VIII—IX семестрах. З клінічною і науково-дослідною метою на кафедрі використовували міографію, плетизмографію та інші апаратні методики [7].

Авторитетний у медичних колах професор працював також на посаді голови Фізико-медичного товариства і товариша голови Психіатричного товариства. Михайло Микитович неодноразово виступав із просвітницькими лекціями перед широкою аудиторією, викладав на Самаритських жіночих курсах, був членом педагогічної ради медичного відділення Вищих жіночих курсів. Найвідомішою і цитованою сучасним поколінням психологів та педагогів є лекція і однойменна монографія «О развитии личности у женщины» (1915).

Реалізується зароджена ще під час стажування в європейських клініках мрія про

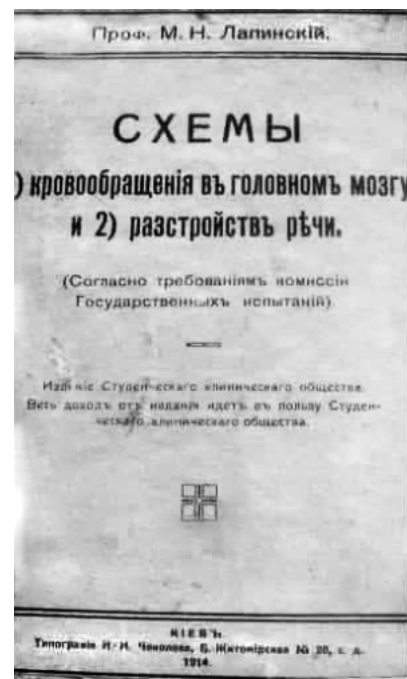
застосування гідро- та електро-терапії у лікуванні нервових хвороб, створюється Бульварно-Кудрявський санаторій. У цьому популярному медичному закладі проходив лікування видатний український письменник М. Коцюбинський. Тут вперше застосували штучні дозовані хвилі для ванн, гідравлічного, ротаторного, вихрового, проточного, підводного та надводного масажу. Лікарська практика у стінах закладу успішно поєднувалася з науковою діяльністю. У 1901 р. у Німеччині виходять друком клінічні спостереження професора Лапінського «Про острый ишемичный паралич» з аналізом психоневрологічних виявів інсульту і досвіду впровадження спеціальних вправ «по ходьбе и беге, гальванизации и фарадизации, а также лечения водой». Клінічні роботи Михайла Микитовича стали логічним продовженням його ранніх патоморфологічних досліджень ендартеріїту і періартеріїту мозкових судин, а також атероматозу магістральних судин базисної поверхні мозку (праці 1896 р.). Так було започатковано цереброваскулярний напрям науково-дослідницької роботи, який залишиться пріоритетним для всіх наступних поколінь співробітників кафедри.

Наукові праці М. Лапінського перевидавали у типографіях Києва, Берліна, Бонна, Лейпцига, Парижа, Москви, Санкт-Петербурга, Казані. За професійну діяльність професор Лапінський був нагороджений орденами Св. Анни 2-го (1914) та 3-го (1907) ступеня, Св. Станіслава 2-го (1911) і 3-го ступеня, світло-бронзовою медаллю «У пам'ять 300-річчя царювання Романових».

Успішна кар'єра і достаток не засліплювали, а навпаки, спонукали викладачів клінічних кафедр провадити безоплатні консультації у лікарнях для бідних і переповненому пораненими у роки Першої світової війни Військовому шпиталі. У 1915 р. М. Лапінський стає кавалером ордена Святого Володимира за

діяльність у Товаристві Червоного Хреста в умовах військового часу. Добročинна діяльність професора Лапінського передбачала також перерахування коштів, зокрема від публікації навчальних і наукових видань та виступів, на користь вдів і дітей-сиріт, а також на потреби студентського наукового гуртка. У 1914 р. побачив світ навчальний посібник М. Лапінського «Схемы: 1) Кровообращения в головном мозгу; 2) Расстройства речи». Як зазначено на титульній сторінці, весь прибуток від видання перераховано на користь Студентського клінічного товариства.

Саме у цей період діяльності професора Лапінського на медичному факультеті у Києві навчався майбутній видатний письменник Михайло Булгаков. Дослідники його творчості вважають, що особистість київського професора-невролога, діяльність клініки для лікування неврозів, а також лекції з проблем головного болю (гемікранії) на кафедрі нервових хвороб могли прислужитись автору «Майстра

На титулі монографії М. Лапінського (1914) зазначено: «Весь доход від видання іде на користь Студентського клінічного товариства»

М. М. Лапінський, 1921 р.

і Маргарити» під час написання твору [8].

За примхою невблаганної долі зовсім в інших умовах довелося зустріти професора Лапінського молодшому брату М. Булгакова Миколі, хоча значущість цього знайомства була неменшою. Втративши все у вирі революції і громадянської війни, вимушений емігрант М. М. Лапінський після декількох років поневірянь у різних країнах Європи у 1921 р. змушений починати все спочатку на теренах Королівства сербів, хорватів і словенців. На

запрошення керівництва Загребського університету він очолив кафедру і клініку неврології та психіатрії (Neurološko-psihijatrijska klinika), де згодом буде встановлене його погруддя як засновника. Спочатку Михайло Микитович займає посаду за контрактом, а з 4 травня 1926 р. його зараховують ординарним професором медичного факультету Загребського університету [9, 10].

Незважаючи на соціально-політичні потрясіння і загибель сина, непохитними залишаються відданість професора Лапінського професії, гуманістичні принципи та підтримка молоді. У листі до рідних 16 січня 1922 р. майбутній кавалер ордена Почесного легіону, фахівець з проблеми бактеріофагів і директор Інституту імені Ф. д'Ерреля у Парижі Микола Булгаков писав: «После довольно бедственного года, проведенного мною в борьбе за существование, я окончательно поправил свои легкие и решил снова начать учебную жизнь... Работал в тифозном отделении с 50 больными, и Бог меня вынес целым и невредимым... И уехал в Университет (Загребский), куда меня устроил проф. Лапинский по моим бумагам» [8].

Попри скрутні умови, професор Лапінський докладав чимало зусиль для забезпечення

прийнятних умов навчання і наукової роботи на новоствореній кафедрі. Робоча програма з навчальної дисципліни передбачала вивчення у VII семестрі питань загальної неврології під традиційною назвою «пропедевтика невропатології», а захворювання нервової системи вивчали у курсі «спеціальної невропатології і психіатрії» протягом IX—X семестрів [9].

Проблеми фізіології і патології фізіології нервової системи завжди входили в коло наукових інтересів М. Лапінського. Його ранні експериментальні роботи зробили значний внесок у розуміння динамічної локалізації функцій у спинному мозку, механізмів спінальних автоматизмів і явища діашізу. У Загребі Михайло Микитович активно підтримував морфологічні та експериментальні роботи своїх підлеглих, у розпорядженні яких були бактеріологічна, гістологічна, хімічна і гематологічна лабораторії, а також фотолaboratorія та експериментальна станція, в якій утримувалися мурчаки, кролики і бабуїни. Внесок М. Лапінського як наставника та керівника високо поцінував його вихованець С. Поляк, результатом п'ятирічних досліджень якого стала двотомна монографія «Основні системи чутливих волокон кори головного мозку у приматів». У праці, опублікованій у 1932 р. у США, висловлено подяку очільнику загребської кафедри, на базі якої було розпочато роботу [11].

Світова економічна криза на межі 1920—1930-х років загострює конкурентні стосунки в академічній царині югославських університетів. Після відставки 11 травня 1928 р. з посади завідувача кафедри Загребського університету 65-річний професор Лапінський декілька років викладав студентам-медикам Белградського університету, а у 1931—1934 рр. завідував клінікою Російського товариства Червоного Хреста [12].

Поховавши дружину і переживши лихоліття Другої світової

Психоневрологічна та офтальмологічна клініки, вул. Маруліцевої, 1, Загреб

Амбулаторія товариства Російського Червоного хреста, м. Белград, Королівство Югославія, 1930-ті роки

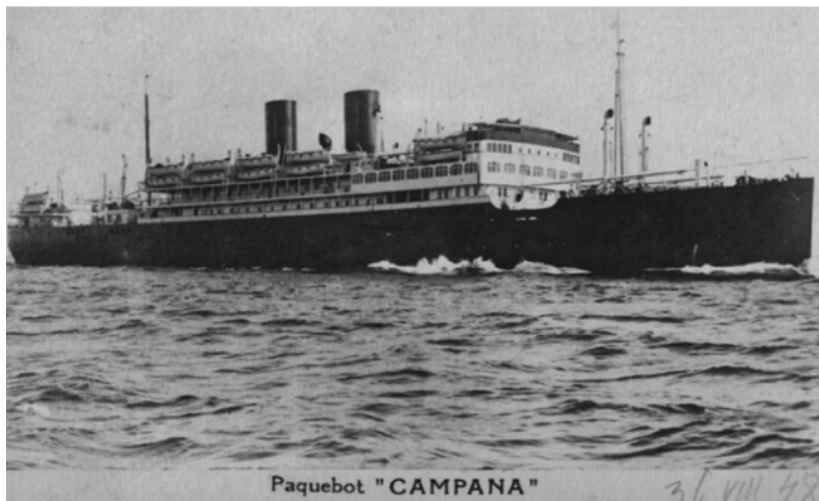
О. О. Кугушев, онук М. М. Лапінського

війни у Белграді, під впливом нової геополітичної ситуації в Югославії літній професор разом із дочкою Анною та онуком вирушив в останню подорож до далекої Аргентини. Тернистий життєвий шлях Михайла Микитовича Лапінського завершився 1949 р. у Вісенте Лопез, неподалік від столиці Аргентини Буенос-Айриса [13].

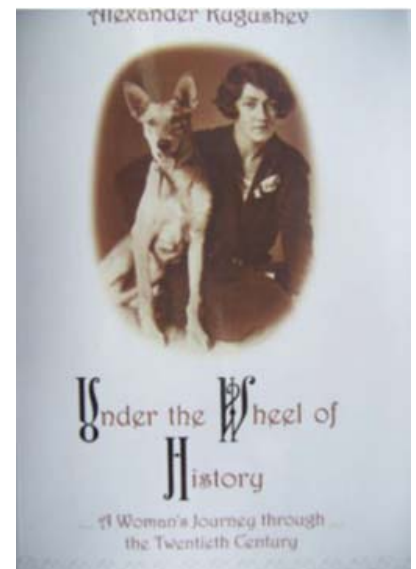
Анна Кугушева (Лапінська) стала керівницею французької школи в Пунта Чіка. Онук М. Лапінського — Олександр Олександрович Кугушев, який народився 1931 р. у Франції, навчався в Югославії, Австрії, Швейцарії та Аргентині. Нині мешкає у Парку Менло (Північна Каліфорнія,

США). Під час спілкування з онуком М. Лапінського відчувається міцний зв'язок поколінь у цій родині. Володіючи сімома мовами, журналіст О. Кугушев відвідав понад 70 країн світу, став видавцем і засновником інтернет-видання CyberGnostics. Олександр Олександрович зізнався, що саме дідусь мав найбільший вплив на його долю і формування людських цінностей. Перу О. О. Кугушева належить біографічна книга «Під колесом історії», яка містить сторінки щоденника дочки професора М. Лапінського, а також міркування автора про різні соціально-політичні обставини, які вливали на долі декількох поколінь європейців.

Розмірковуючи над тим, ким же був професор Лапінський для багатьох поколінь студентів-медиків в університетах Києва, Загреба, Белграда, є підстави вважати неоціненним його внесок у розвиток і становлення студентської молоді різних країн. Доказом цього є сузір'я його учнів, які стали видатними лікарями, славними вченими і організаторами охорони здоров'я та медичної освіти. Серед учнів М. М. Лапінського є представники різних медичних спеціальностей. Можливо,

На шляху до Аргентини на борту корабля «Сампана», 1948 р.

О. Кугушев «Під колесом історії», сторінки щоденника А. Кугушевої (дочки М. М. Лапінського)

це пояснюється надзвичайно широким колом патологій, які у різні роки досліджував М. М. Лапінський. Окрім раніше зазначених, це проблеми алгології (зокрема невралгії трійчастого і сідничного нервів), механізми ноцицепції, опис больових точок (телалгій) у надпліччі (дерматом C1V) і нижній третині стегна, проблема оцінки стану сегментарного вегетативного апарату, формулювання принципу метамерності та використання «сигнальних точок» в акупунктурі, розвиток концепції проєкційних зон Захар'їна—Геда, трактування вісцеросенсорного рефлексу, дослідження трофічної функції нервової системи, нейрокогнітивних наслідків черепно-мозкової травми, екстрапірамідних порушень, основ експериментальної епілептіології, соматоневрології тощо. Численні посилання на праці М. М. Лапінського можна зустріти у роботах XX—XIX ст.

фахівців різних спеціальностей: неврологів, психіатрів, психологів, фізіологів, вертебрологів, ортопедів, акушерів-гінекологів, гастроентерологів, хірургів, рефлексотерапевтів, фізіотерапевтів, реабілітологів, ревматологів, соціологів, педагогів.

До найвідоміших учнів і послідовників М. Лапінського належать професор дитячої психіатрії Г. Є. Сухорева, завідувач кафедри неврології та психіатрії Віленського університету О. Ф. Владичко, завідувач кафедри психіатрії Мінського медичного інституту Г. Гольдблат, завідувач неврологічного відділення Робочої лікарні та кафедри 2-го Київського медичного інституту В. Г. Лазарєв, видатний вегетолог, член-кореспондент АМН СРСР Г. І. Маркелов, завідувач кафедри фізіотерапії Київського інституту вдосконалення лікарів А. Р. Киричинський. Особливо слід виділити завідувача

кафедри нервових хвороб Київського медичного інституту і Київського інституту вдосконалення лікарів, наукового керівника Психоневрологічного інституту та одного з організаторів Інституту геронтології АМН СРСР Б. М. Маньківського, який окрім професійних досягнень мав сміливість першим повернути із забуття ім'я славетного учителя у монографії, виданій до сторіччя Київського медичного інституту (1941). Йому також належить перший аналіз наукової спадщини і спроба періодизації дослідницької діяльності професора Лапінського.

Упевнена, що велич постаті М. М. Лапінського, багатовекторність професійних вподобань прогресивного науковця, його життєві пріоритети, як і непохитність у надзвичайних життєвих обставинах, лишаються важливими орієнтирами для нових поколінь молодих учених і студентів.

Т. А. ДОВБОНОС

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ

Література

1. Свінцицький І. А. Студентське наукове товариство імені О. А. Киселя: славетні сторінки минулого та перспективи на майбутнє // Український науково-медичний молодіжний журнал. — 2011. — № 1. — С. 6—16. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unmmj_2011_1_3.
2. Свинцицкий И. А. Научная деятельность студентов Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца: прошлое, настоящее, будущее // Материалы IV открытого съезда представителей молодежных медицинских научных организаций: Сб. статей. — Иркутск, 2012. — Вып. 4. — С. 12—16.
3. Довбонос Т. А. Київський період життя і професійної діяльності професора Михайла Микитовича Лапінського // Укр. неврол. журн. — 2014. — № 2. — С. 100—107.
4. Столетие Черниговской гимназии 1808—1908. Короткая историческая записка. — Чернигов: тип. Губ. правл., 1906. — 475 с. <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003739681?page=238>.
5. The first meeting of Yugoslav otological-neurological-ophthalmological society held in Zagreb on January 19, 1927 // Lijec. Vjesn. — 1927. — Vol. 49. — P. 383.
6. Шерешевский А. М., Рохлина М. Л., Том А., Кестнер И. Знаменательные и юбилейные даты невропатологии и психиатрии 1988 г. // Журн. невропат. и психиатр. имени С. С. Корсакова. — 1988. — № 1. — С. 114—115.
7. Маньковский Б. Н. К истории кафедры нервных болезней // Сто лет Киевского медицинского института (1841—1941). — К.: Медгиз, 1947. — С. 125—137.
8. Виленский Ю. Г. Доктор Булгаков. — К.: Здоров'я, 2010. — 472 с.
9. Barac B. The Neurology Clinic and Institute of Neuropathology at the University of Zagreb Medical School // Neurologija. — 1984. — Vol. 33(3—4). — P. 113—134.
10. Dugacki V. Ruski emigranti na Medicinskom fakultetu // Sveuciste u Zagrebu medicinski fakultet List Medicinskog fakulteta. — 2010. — 29 br. 1. — P. 105—106.
11. Poljak S. The main afferent fiber systems of the cerebral cortex in primates (in 2 Vol.). — Berkeley, 1932. — 370 p.
12. Довбонос Т. А. Михайло Микитович Лапінський. Відомі й невідомі сторінки біографії // Укр. неврол. журн. — 2013. — № 3. — С. 18—23.
13. Незабывтые могилы: российское зарубежье: некрологи 1917—1997: в 6 т / Российская гос. б-ка. Отд. лит. рус. зарубежья; сост. В. Н. Чуваков; под ред. Е. В. Макаревич. — М.: Пашков дом, 2004. — Т. 4. — С. 50.

ДЛЯ ЦИТУВАННЯ

Довбонос Т. А. Професор М. М. Лапінський і студентство // Український неврологічний журнал. — 2021. — № 3—4. — С. 5—10. <http://doi.org/10.30978/UNJ2021-3-5>.

Dovbonos T. A. Professor M. M. Lapinskyi and students (in Ukrainian). Ukrainian Neurological Journal. 2021;3—4:5-10. <http://doi.org/10.30978/UNJ2021-3-5>.